

FEHÉR DIÁNA

A SOKNEMZETISÉGŰ KRÍM-FÉLSZIGET AZ OROSZ-UKRÁN KAPCSOLATOKBAN*

A Krím-félsziget története szervesen kapcsolódott az Orosz, majd pedig a Szovjet Birodalom történetéhez. Azzal, hogy számos történelmileg kiemelkedő csata és más fontos esemény színhelye volt, Oroszország számára szimbolikus jelentőséggel bírt. Az akkoriban a Szovjetunió belüli, csak adminisztratív lépésnek tekintett 1954-es hruscsovi döntés a félsziget Ukrán Szocialista Köztársasághoz történő csatolásáról, a rendszerváltást követően súlyos következményekkel járt. A Krím ugyanis egy olyan függetlenné vált ország része lett, amelyhez sem kulturális, sem nyelvi szempontból nem kötődött szervesen.

A helyi és kijevi vezetés közötti hosszas tárgyalások eredményeként, valamint bizonyos nemzetközi hatások eredőjeként a nyílt etnikai konfliktussal fenyegető krími helyzet konszolidálódott, és az aggodalmak ellenére nem vált a posztszovjet térség Abháziához, a Dnyeszter-mellékhez vagy Hegyi-Karabahhoz hasonló újabb befagyott konfliktusává. Ennek ellenére a Krím-félsziget a mai napig az orosz-ukrán kapcsolatok egyik sarokköve, „csatater” maradt. A Krím – nagyszámú orosz(ajkú) lakossága (az egyetlen orosz többségű ukrán régió), kedvező geopolitikai elhelyezkedése, Oroszországgal való közös és szimbolikus múltja miatt – kiérdemli az orosz vezetés folyamatos figyelmét, egyben „ideális” nyomásgyakorlási tényezővé teszi Ukrajnával szemben. A mindenkori ukrán vezetés számára pedig az ország területi integritása, nemzet- és államépítés szempontjából folyamatosan napirenden lévő kérdéssé, megoldásra váró problémává emeli.

A fentiek alapján a Krím helyzetével és az ott mutatkozó feszültségekkel kapcsolatban megállapítható, hogy szorosan kötődik az orosz-ukrán kapcsolatok éppen aktuális állapotához, a kétoldalú viszony hullámzásához. Ezen tézis egyik legkiemelkedőbb példája volt az, hogy a kijevi vezetés az orosz-ukrán kapcsolatok rendezését jelentő 1997-es *Barátsági és Együttműködési Szerződés* elfogadását közvetlenül megelőzően, 1996-ban adta meg az autonóm státuszt a Krímnek. Az 1996-os ukrán alkotmányban szentesített autonómia és az 1997-es megállapodás által az orosz Fekete-tengeri Hadiflotta

---

* Bár szerző a Külügyminisztérium munkatársa, jelen tanulmány az ő magánvéleménye, nem tekinthető a Külügyminisztérium álláspontjának.

szuevasztopoli állomásoztatásának rendezése több szempontból mérföldkövet jelentett a Krím rendszerváltás utáni orosz–ukrán kapcsolatokban betöltött szerepében, és mind az orosz, mind az ukrán fél számára a krími probléma – átmenetileg megnyugtató – rendezését hozta. Ukrajna szempontból az engedmények egyik legfontosabb hozadéka az volt, hogy megkérdőjeleződött a '90-es évek elején aktív és radikalizálódó helyi orosz szeparatista törekvések létjogosultsága, mellyel az Ukrajna területi integritására komoly veszélyt jelentő nemzetiségi ellentétek átmenetileg csökkentek.

Ekkor ugyan sikerült megakadályozni, hogy a nemzetiségi feszültségek nyílt összetűzéshez vezessenek, a kérdés azonban a mai napig a félsziget helyzetének instabilitását eredményező egyik legfőbb tényezője, „lappangó betegség”. Ennek gyökere, hogy a félsziget a történelem során számos birodalomhoz, országhoz tartozott, melynek következtében a lakosság cserélődése periodikusan lezajlott részben természetes, de inkább az aktuális hatalom által vezérelt módon (L. az orosz lakosság többszöri hullámban történt betelepítését, a krími tatárok Sztálin általi deportálását, majd pedig visszatelepülésüket a Szovjetunió szétesése után). A történelmi gyökerű etnikai feszültségeket súlyosbította az, hogy Oroszország saját befolyását, alkupozícióját növelő eszközt látott a krími orosz „kisebbségben”, míg a krími tatárokat mind az orosz, mind az ukrán fél megpróbálta saját céljaira felhasználni.

Az etnikai feszültségek gerjesztésének kiváló táptalajt nyújtott az, hogy a Krím gazdasága a Szovjetunió szétesését követően összeomlott, s az elmárodottság napjainkban is érezteti hatását: a burjánzó korrupció és adminisztratív akadályok továbbra is erőteljesen rontják a félsziget befektetői klímáját. A gazdasági fejlődést nem segítette elő, hogy a 2004-es narancsos forradalom után hatalomra került Viktor Jusczenko ukrán elnök és az egyes narancsos kormánykoalíciók (Julija Timosenko vezetésével) a saját tömegbázisú adó nyugat- és részben közép-ukrajnai területek támogatását részesítették előnyben. A kedvező fekvése és klímája miatt számos potenciális befektetési lehetőséget nyújtó Krím-félsziget fejlődése szempontjából kérdéses, hogy a pragmatikusabb Oroszország-politikát előrevetítő Viktor Janukovics 2010 eleji elnökké válásával a krími kérdés kezelése milyen irányt vesz. Egy biztos: a félsziget dinamikus gazdasági fejlődés esetén nagyobb eséllyel segítené elő az etnikai ellentétek konszolidációját.

A nemzetiségi feszültségekhez szorosan kapcsolódik a nyelvhasználati jogok kérdése. A függetlenné vált Ukrajna nemzetépítésének kiemelkedő eszköze volt az ukránnak, mint államnyelvnek a bevezetése, szerepének növelése, különösen a narancsos erők 2005-ös hatalomra kerülésével. Az ekkor megkezdett – egyébként a kárpátaljai magyar kisebbségre nézve is hátrányos – erőltetett ukránosítás szintén az orosz–ukrán feszült viszony akut problémájává vált. (Ebben is változást hozhat a közelmúltban elnökké választott

Viktor Janukovics, aki ígéretet tett az orosz (és más) nyelv(ek) használatát korlátozó ukrán politika megváltoztatására).

Jelen dolgozatban részletesen ugyan nem tárgyalom, de a Krím-félsziget orosz–ukrán kapcsolatokban betöltött szerepének megértéséhez fontosnak tartom megjegyezni: a Krím helyzetét – a regionális jelentőséggel bíró tényezők mellett – számos geopolitikailag kiemelkedő, szintén akár alktutárgyként megjelenő elem is meghatározza. Oroszország szempontjából a félsziget és a Szevasztopolban állomásozó orosz Fekete-tengeri Hadiflotta egyik leghatékonyabb eszköz Ukrajnának mint „közel-külföldnek” orosz vonzáskörben tartásához, vagyis Ukrajna NATO-integrációs törekvéseinek ellensúlya.¹ A Fekete-tenger kapcsot jelent Európa és Ázsia, a nyugat-balkáni régió és a kaukázusi térség között, hajózási, kereskedelmi és energetikai szempontból is stratégiai jelentőséggel bír. A Krím-félsziget jelentősége energetikai szempontból sem elhanyagolható: kontinentális talapzata gazdag szénhidrogén mezőket rejt, és a térség fontos szerepet játszhat a Fekete-tengeren keresztül tervezett csővezetékek nyomvonalának megválasztásában, a Kaszpi-tengeri és közép-ázsiai térség olajának és földgázának Európa felé történő továbbszállításában.

A Krím etnikai viszonyainak komplexitása

A Krím-félsziget arculatát a mai napig meghatározza az, hogy rendkívül sok népcsoport élt itt hosszabb-rövidebb ideig, ami napjainkban is a régió legjellemzőbb és legmeghatározóbb sajátossága. A Krím lakosságának összetétele a betelepülések, gyarmatosítás, valamint a be- és kitelepítések során számos alkalommal radikálisan megváltozott. Szinte valamennyi korszak és rendszer kapcsán megállapítható, hogy az egyes politikai irányváltások mindannyiszor együtt jártak a lakosság összetételének jelentős mértékű átalakulásával is. Így a Krími Kánság, az Orosz Birodalom, a szovjet fennhatóság orosz, majd ukrán közigazgatása, végül a független Ukrajna fennhatósága mind nagymértékben átrajzolták a félsziget etnikai térképét. A Szovjetunió szétesését követően a soknemzetiségű lakosság közötti érdek- és nézetellenlétek jelentették (és jelenthetik) az egyik legnagyobb veszélyt a Krím-félsziget stabilitására nézve. Az ukrán központi vezetés számára komoly kihívást jelentett, hogy a Krím-félsziget az egyetlen olyan ukrán régió, ahol az orosz lakosság alkotja a többséget. Az orosz lakosok nagy száma mellett a keleti szomszéd Oroszország egyrészt szoros történelmi szálakkal fűződik a félszigethez, másrészt fontos katonai, geopolitikai érdekeltsége is rejlik a Krím-ben.

A félsziget stabilitása szempontjából kiemelkedő etnikai kérdés vizsgálatakor érdemes megjegyezni, hogy Ukrajna Alkotmánya az „ukrán nép”-et „Ukrajna bármely nemzetiséghez tartozó állampolgára”-ként definiálja. Az

Alkotmány 11. cikke különbséget tesz a nemzeti kisebbségek és az őslakosok között.² Az 1992. június 6-án kelt ukrán kisebbségi törvény a nemzeti kisebbség fogalmát úgy határozza meg, mint olyan nem ukrán nemzetiségű állampolgárok csoportja, mely kifejezi önazonosságát és egymás között a megfelelő közösségtudatot.³

A félsziget etnikai viszonyainak megértését nagyban elősegíti a (még szovjet időkben lebonyolított) 1989-es és a független Ukrajna történetének első, 2001-es népszámlálási adatainak összevetése. A Krími Autonóm Köztársaság lakosainak száma 2001. január 1-jén 1 965 300 főt tett ki (a 2001-es ukránai népszámlálás idején ez a szám még 2 033 700 fő, 1989-ben pedig 2 063 600 fő volt), melyből a Köztársaság fővárosa, Szimferopol 336 600 főt számlál. Megjegyzendő, hogy az önálló közigazgatási régióknak számító (vagyis közigazgatási szempontból nem a Krími Autonóm Köztársasághoz tartozó) Szevasztopol városának 2009. január 1-jén 340 100 lakosa volt.⁴

Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk a krími lakosságról, érdemes az életkor szerinti megoszlást is megvizsgálni.

1. táblázat

A Krími Autonóm Köztársaság lakosságának életkor szerinti megoszlása (2001)

Életkor	Az állandó lakosok száma (ezer fő)	Arány az összlakossághoz képest (%)	
		1989	2001
Munkaképes kor alatti	364,6	24,2	18,0
Munkaképes korú	1203,8	57,4	59,5
Nyugdíjas korú	454,9	18,4	22,5

Forrás: <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/age/Crimea/>> (letöltve: 2010. 05. 19.)

A lakosság életkor szerinti összetételét tekintve, az 1989-es és a 2001-es népszámlálási adatokat összehasonlítva, a lakosság előregedése figyelhető meg: csökkent a gyermekpopuláció részaránya (24,2-ről 18%-ra) és növekedett a nyugdíjas korú lakosság aránya (18,4-ről 22,5%-ra).⁵ Az előregedés folyamatát számos tényező magyarázhatja. Így többek között a régió iparának a rendszerváltás utáni összeomlása, a két időszak közötti nehéz gazdasági helyzet, illetve az ebből fakadó magas munkanélküliség, és ennek következtében bizonyos mértékű elvándorlás. A folyamathoz minden bizonnyal hozzájárulnak pszichológiai tényezők is, úgy, mint a helyi (főleg orosz) lakosság identitásának válsága.

A Krím-félsziget etnikai összetételét tekintve többnemzetiségű. A legutóbbi – és egyben az első független ukrán –, 2001-es népszámlálási adatok szerint a területen több mint 125 különböző nemzetiség és etnikai csoport él.⁶ Mint ahogy azt az alábbi táblázat is mutatja, a Krímben három népcsoport él

jelentős számban: a lakosság 58,5%-a orosz, 24,4%-a ukrán és 12,1%-a krími tatár.

2. táblázat

A Krími Autonóm Köztársaság lakosságának etnikai összetétele (2001)

Nemzetiség	A lakosság száma (ezer fő)	Arány az össznépességen belül (%)		Változás az 1989-es népszámlálási adatokhoz képest (%)
		1989	2001	
Orosz	1180,4	65,6	58,5	88,4
Ukrán	492,2	26,7	24,4	90,5
Krími tatár	243,4	1,9	12,1	536,8
Belorusz	29,2	2,1	1,5	68,9
Tatár	11,0	0,5	0,5	116,2
Örmény	8,7	0,1	0,4	300,0
Zsidó	4,5	0,7	0,2	30,2

Forrás: <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/nationality/Crimea/>> (letöltve: 2010. 05. 19.)

Az akkor 1 180 400 főt számláló orosz lakosság aránya az 1989-es szovjet népszámlálási adatokkal összehasonlítva 11,6%-kal csökkent, a közel félmillió ukrán lakosság száma közel változatlan (0,5%-os csökkenés). A táblázatból is szembetűnő a krími tatár lakosság arányának jelentős – 6,4-szeresére történt – növekedése, ami a Szovjetunió szétesését követő markáns visszatelepülési hullámoknak tudható be. Megjegyzendő, hogy a Krím lakosságának fentebb már említett előregedése az orosz lakosság jelentős csökkenésének köszönhető, amit nem tudott ellensúlyozni a krími tatárok betelepülése, illetve jóval magasabb születési rátájuk sem. Érdekes megfigyelni továbbá, hogy az örmény lakosság száma szintén számottevően, 3,7-szeresére bővült, ami a rendszerváltás utáni új helyzettel magyarázható. Egyrészt – a krími tatárokhoz hasonlóan – a deportált krími örmény lakosság, illetve leszármazottaik nagy számban tértek vissza a félszigetre, másrészt pedig a Szovjetunió felbomlását követően már nem jelenthetett problémát a nemzetiségi hovatartozás felvállalása. A zsidó lakosság részaránya a Krím-félsziget népességén belül ugyan 1989-ben is relatíve alacsony volt (0,7%, míg 2001-ben 0,2%), azonban számuk jelentős mértékben, 69,8%-kal csökkent 2001-re.⁷

A Krím lakosságának identitását vizsgálva érdemes elhelyezni a félszigetet Ukrajna egészének tekintetében. Az ukránok identitástudata sokkal erősebb Nyugat-Ukrajnában, míg az ország keleti és déli részén élő lakosság kapcsolata történelmi és kulturális szempontból is jóval szorosabb Oroszországgal. A félsziget lakosainak többsége relatíve „újonc”, akiknek családjai maximum két generáció óta él a félszigeten. Sokuk a második világháborút

követően lezajlott betelepülési hullámok idején érkezett. Ekkor ugyanis a Szovjetunió déli területeinek iparosításába kezdett, amihez a szükséges munkaerőt a központi területekről irányította át a periférián lévő régiókba. Egy 1996-os felmérés szerint a krímiek 37,5%-a született Ukrajna jelenlegi határain kívül, nagy részük a mai Oroszország területén.⁸ A lakosság ezen része a mai napig szoros kapcsolatot ápol szülőföldjével. Ez részben magyarázatot ad arra, hogy miért is erősebb az orosz identitás és az oroszbarát politika támogatottsága a Krím-félszigeten Ukrajna egyéb, oroszok által nagy számban lakott és oroszbarátként számon tartott keleti régióihoz képest.⁹ A Krímben egyébként jellemző volt az ukrán lakosság russzifikációja. Az itt élő ukránok jelentős része vagy orosz identitásúnak vallotta magát, vagy pedig kettős identitást jelölt meg, egyenlő mértékű orosz és ukrán kötődés mellett. Ehhez nagyban hozzájárul az, hogy Ukrajnán belül a Krím-félszigeten lakik a legtöbb kevert nemzetiségű család.¹⁰

A fentiek alapján a Krím-félsziget orosz anyanyelvű lakosságát Oroszországhoz való viszonyulásuk alapján három csoportba oszthatjuk. Az első az orosz etnikum, melyet az oroszbarát szervezetek általában befolyásuk alatt tudnak tartani. A második csoportba azok az ukránok és oroszok tartoznak, akik a szovjet időkre nosztalgiával tekintenek vissza, szerintük nyilvánvaló az Oroszország és Ukrajna közötti szoros viszony, és anyanyelvüknek az oroszot tekintik. A krími lakosság többségét ide sorolhatjuk. Vannak olyan oroszul beszélő ukránok is, akik nem vitatják Ukrajna területi integritását, azonban kételkedve tekintettek a 2010. januárig hatalmon lévő narancsos központi kijevi vezetés erőteljes ukránosítási törekvéseire. Mint azt a későbbiekben, a lakosság anyanyelvének vizsgálatakor látni fogjuk, a 2001-es ukrán népszámlálási adatok szerint a krímiek 24,4%-át kitevő ukrán nemzetiségűek 59,5%-a (!) az oroszot tekinti anyanyelvének. E magas orosz anyanyelvi arány, és az, hogy a krími ukránok általában véve nagyban különböznek az ország nyugati területein élő ukránoktól, azt támasztja alá, hogy etnikai szempontból nem beszélhetünk a Krím-félsziget ukrán és orosz lakosságát megosztó törésvonalról.¹¹

A rendszerváltás után Ukrajnához került Krím-félsziget orosz szeparatista mozgalmait 1994-ben „élték csúcspontjukat”. A helyi nacionalizmust ekkor Oroszországból is erőteljesen szították, többek között a Duma által hozott rendeletekkel. Az etnikai alapú konfliktus eskalálódását azonban több tényező is segített megakadályozni. Ezek közül kiemelendő, hogy Oroszország erőit ebben az időben lefoglalta az első orosz–csecsen háború (1994–1996), Jelcin orosz elnök (többek között) ezért nem támogatta a Krím helyzetének napirenden tartását, és ezzel egy újabb posztszovjet térségbeli „front” megnyitását. Vagyis a Krím-félsziget – a szevasztopoli hadiflotta kivételével – nem volt kiemelt orosz külpolitikai kérdés.¹² Az orosz–ukrán kapcsolatok tekintetében a krími helyzetet tovább konszolidálta (és a szeparatista mozgalmat

makra egyfajta csapást mért) az 1997-ben megkötött orosz–ukrán *Barátsági és Együttműködési Szerződés*. A megállapodásban ugyanis Oroszország elismerte Ukrajna területi integritását, és a két fél (egy időre) rendezte a kétoldalú kapcsolatokat terhelő egyik legégetőbb kérdést, a szevasztopoli hadiflotta helyzetét.

A nemzetközi tényezők között érdemes kiemelni, hogy Oroszország figyelmének csökkenésével párhuzamosan a helyzet konszolidációjában fontos szerepet játszott a nemzetközi közösség fokozódó szerepvállalása is. Az EBESZ¹³ és a UNDP¹⁴ közvetítése és integrációs programjai számottevően elősegítették a krími kérdés alkotmányos úton történő rendezését. A fent felsorolt nemzetközi körülmények nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy az ukrán központi kormányzat végül képes volt integrálni az ország periferiáján elterülő Krím-félszigetet az ukrán politikai rendszerbe.

Egy potenciális etnikai alapú konfliktus megelőzésében számos belső tényező is közrejátszott. Ezek közül kiemelkedő a krími autonómia kérdése. Sasse szerint a válságmegelőzésben valójában a központi és a helyi politikai elit közötti tárgyalási, alkudozási folyamat, és nem maga az autonómia játszotta a főszerepet. Az 1996-os ukrán, majd pedig az 1998-as krími alkotmánnyal szentesített autonóm státusz ugyanis meglehetősen korlátozott jogokat biztosít a Krím-félsziget számára, jelentősége azonban szimbolikus.¹⁵ Az odáig elvezető folyamat pedig szorosabb kapcsolatot alakított ki a helyi és a központi politikai elit között. A konfliktus-megelőzés etnikai vetületeit vizsgálva fontos kiemelni, hogy a krími lakosság többnemzetiségű mivolta sajátos vonásokkal bír. Az orosz nemzetiségű krími lakosság Ukrajna elleni mozgósítását nehezítette az, hogy a félszigeten az orosz és ukrán lakosság között számottevő ellentétek nem voltak (ez érthető, különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy a krími ukránok jelentős része is az oroszra tekint anyanyelvének). Ilyen értelemben a helyi orosz lakosságot „csupán” a központi ukrán vezetés ellen lehetett „hergelni”.

Az orosz nacionalista mozgalmak sikertelenségének egyik további oka az volt, hogy vezetésük nem adott a lakoságnak megfelelő perspektívát a szociális és gazdasági nehézségek kezelésének mikéntjét illetően, és céljait sem határozta meg egyértelműen. Ezzel szemben a kijevi vezetés megfelelő taktikát választott azzal, hogy a nacionalista mozgalmak legaktívabb időszakában nem erőltette az ukránosítást, hanem a nyelvi és kulturális jogok mentén történő alkudozást választotta. E téren a kijevi vezetés bizonyos előnyöket helyezett kilátásba, és ezzel tovább gyengítette az orosz szeparatista mozgalmak sikerét.¹⁶ Az orosz lakosság által vágyott nyelvi és kulturális jogok megszerzésével ugyanis már nem tűnt annyira kifizetődőnek egy nyílt konfliktussal fenyegető elszakadási kísérlet.

Az orosz nacionalista mozgalmak szerepe így az autonómia megadását követő időszakban csökkent. A kérdésnek azonban ismét aktualitást adott a

2008. augusztusi orosz–grúz fegyveres konfliktus. Az eseményeket követően ugyanis felmerült, hogy esetleg a Krím lehet Oroszország posztsovjet térségbeli befolyás-megőrzési tevékenységének következő színhelye. A félszigeten az események egyrészt az oroszbarát pártok és szervezetek, másrészt az ukrán vezető elithez közel álló nacionalista elemek és az egyéb ultranacionalista szervezetek között élezték ki ismét az ellentéteket. A nacionalista ukrán pártok továbbra is a krími autonómia visszavonásának szükségességét hangoztatják, ami csökkenthetné annak lehetőségét, hogy a későbbiekben bármilyen veszély fenyegetse Ukrajna területi integritását. Az orosz–grúz konfliktus óta eltelt közel két év fejleményei azonban azt mutatják, hogy nem valószínű a krími helyzet eszkalálódása.

A Szovjetunió széthullását követően az orosz nacionalista mozgalmak mellett potenciális – etnikai alapú – feszültséget hordozott a második világháború idején deportált, magukat nemzetként definiáló krími tatárok és más krími nemzetiségek visszatérése a Krímbe. A többségében oroszok és ukránok lakta területre Ukrajna 1991-es függetlenné válását követően nagy számban vándoroltak vissza krími tatárok. Visszatérésük szociális és gazdasági feszültséget eredményezett a Krímbe. Jelentős részük a mai napig nem szerzte meg az ukrán állampolgárságot, és ennek következtében – az ukrán állampolgársági törvény értelmében – a kisebbségvédelmi rendelkezések rájuk nézve nem érvényesek/nem alkalmazhatók.¹⁷ A helyzet megoldatlansága kérdőjeleket vet fel, hiszen a központi ukrán vezetés hosszú ideig nem ellemezte a krími tatárok visszatelepülését, sőt együttműködött velük az oroszajkú, a Krími Köztársaság függetlenségét célul kitűző szeparatista mozgalmak ellensúlyozása érdekében. Mindennek fényében megállapítható, hogy az orosz–tatár szembenállás a történelmi gyökerek mellett a rendszerváltás utáni ukrán–krími tatár együttműködésre is visszavezethető. A félsziget ismét kiéleződő etnikai feszültségeit tovább fokozhatja az, ha a krími tatárok esetleg saját pozíciójuk javítására próbálják meg felhasználni a központi kormány és a helyi oroszbarát erők között folyamatosan meglévő feszültséget. Sajátos módon a pragmatikusabb Oroszország-politikát ígérő Viktor Janukovics 2010 eleji elnökké választása sem oldotta ezt a fajta központi–helyi ellentétet. (A Janukovics vezette Régiók Pártja és a krími oroszbarát erők közötti érdekszövetséget, mely eddig a narancsosokkal szembeni ellenálláson alapult, ugyanis megbontotta és a helyi patriotizmust erősítette, hogy az új elnök a Krímbe is saját (donyecki) embereit helyezte a legfontosabb pozíciókba,¹⁸ biztosítva a szoros központi ellenőrzést és a Krímbe rejlő lehetőségek kiaknázását).

A krími tatárok kérdése

A krími tatárok kérdése több szempontból is részletesebb vizsgálatra érdemes. E nép számos hányattatása ellenére megőrizte identitását, 55 évnyi száműzetés után visszatért szülőföldjére, ahol számottevő politikai potenciált szerzett magának, és többnyire sikeresen lavírozott az orosz és az ukrán hatóságok érdekei között. A visszatéréssel felmerült szociális feszültségek, valamint a muszlim vallású krími tatárok radikalizálódásától való félelem potenciális veszélyforrássá emeli a 243 ezer főt kitevő etnikai közösséget az egyéb krími népek körében.

A krími orosz–tatár (szláv–tatár) szembenállás megértéséhez szükséges röviden összefoglalni a krími tatárok történetét.¹⁹ A Krím-félszigeten a 13–14. században megjelent népcsoport hamarosan kiszorította az addig ott élő népeket, létrehozva saját politikai és kulturális közösségét. A 15. századtól egészen az 1783-as Orosz Birodalom általi anektálásukig saját államban, a Krími Kánságban éltek, melynek élén saját (Girej nevű) dinasztiájuk vezetője állt.²⁰ A Kánságra stratégiai fekvése miatt mind az oszmánok, mind az oroszok felől veszély leselkedett. A félsziget elfoglalására irányuló támadások I. Péter orosz cár idején indultak, végül Nagy Katalin cárnő anektálta a területet 1783-ban. Ekkortól egészen 1918-ig cári szubjektumként az Orosz Birodalom fennhatósága alá tartoztak. Az orosz hódítást követően szinte egyből megindult a krími tatárok kitelepítése, földjeik kisajátítása, és ezzel párhuzamosan szláv népek betelepítése, illetve az elkobzott földek kiosztása a cárnő kegyenceinek, a cári bürokrácia hivatalnokainak. Erre az időszakra vezethető vissza a tatár–orosz szembenállás. Annak ellenére, hogy a cári rezsim erőteljesen igyekezett felszámolni a tatár identitást és kultúrát,²¹ valamint megpróbálta őket beolvasztani az orosz társadalomba, a tatár közösségnek sikerült megőriznie nemzeti öntudatát.²² A cári birodalom bukását követően viszonylag sikeresen újjáépítették saját államukat és független társadalmukat. A bolsevik hatalomátvétel azonban útját állta törekvéseiknek.

1920-at követően a krími tatárokat egyik szerencsétlenség érte a másik után, így többek között: a kollektivizálás és az annak következtében kialakult éhínség, kulturális és politikai elitjének felszámolása 1928 és 1939 között, valamint a második világháború pusztítása és a német megszállás. A krími tatárok igazi hányattatása csak ezután, népük Sztálin parancsára 1944-ben történt tömeges deportálásával kezdődött meg.²³ (Ekkor egyébként a krími tatárok mellett bolgárokat, görögöket, németeket és örményeket is száműztek a Szovjetunió távoli és elhagyatott vidékeire). Sztálin arra a hamis vádra alapozva hurcoltatta el a mintegy 200 000 krími tatárt Szibériába és Közép-Ázsiába, hogy a közösség kollektíven együttműködött a náci Németországgal a második világháború idején. A krími tatárok részéről a háború elején

meglévő bizakodás – mely szerint a náci rezsim területi autonómiát biztosíthat számukra – hamar szertefoszlott. Az SS és a német vezetés nem tudott egyetértésre jutni abban, hogyan is kellene kezelni a krími tatárok kérdését. Hitler leginkább a „Gotland-projekt”-et szerette volna megvalósítani, melynek keretein belül Dél-Tirolból németeket telepítettek volna a Krímbe, azonban sem ebből, sem a többi német tervből nem valósult meg semmi.²⁴ A német vezetés ugyanakkor igyekezett kihasználni a krími tatár nacionalizmust saját stratégiai és katonai céljai elérése érdekében. A tatárok együttműködésének megszerzéséért eleinte engedélyezte számos korábban betiltott tatár nemzeti és vallási intézmény működését, illetve helyi Krími Tatár Bizottságok felállítását. Később az engedményekért cserébe igyekezett bevonni őket a szovjetek elleni katonai harcokba. „Hamarosan azonban a németek kegyetlenül felszámolták az úgynevezett muzulmán bizottságokat, amelyeket a tatárok a politikai és kulturális autonómia bástyáiként próbáltak kiépíteni a náci megszállás alatt”.²⁵

Archív dokumentumok bizonyítják, hogy néhány krími tatár szervezet valóban együttműködött a német hatóságokkal a második világháború idején, időszaktól függően 8000 és 20 000 krími tatár harcolt önkéntes zászlóaljakban a német hadsereget támogatva.²⁶ Ugyanakkor legalább 20 000 krími tatár harcolt a szovjet hadseregben a németek ellen. Ennek tekintetében igaztalan volt a krími tatárok kollektív bűnösségére vonatkozó sztálini vád. A deportálás valószínűleg részét képezte Sztálin komplex külpolitikai törekvéseinek abba a geopolitikai stratégiába illeszkedve, melynek célja a déli határok biztonságának szavatolása, és az első világháborúban elvesztett északkeleti török területek visszafoglalása volt. A török néppel rokon krími tatároknak azonban e cél elérése útjában álló potenciális veszélyt látott.²⁷

A krími tatárokat a legnagyobb számban Üzbegisztánba száműzték, ahova Sztálin halálát követően számos Szibériába deportált családtag és barát is érkezett. A közel két évtizedes száműzetés és elnyomás alatt a népcsoportnak sikerült megőriznie nemzeti identitását. Már csak ezért is egyértelműnek tűnt, hogy a Sztálin halálát követő enyhülést szükséges kihasználniuk arra, hogy harcoljanak krími otthonukba történő visszatérésük érdekében. (Itt érdemes megjegyezni, hogy a krími tatárok magukat kizárólag kríminek tartották, és az iszlám világból a Krímbe vándorolt őseik ellenére Törökországra soha nem tekintettek „alternatív” szülőföldként.²⁸)

Az egyes nemzetiségek rehabilitációja során a krími tatároknak azonban családniuk kellett, ugyanis a szovjet kormány által 1957-ben kiadott rendelet engedélyezte a balkárok, a cssecsenek, az ingusok, a karacsajok és a kalmükök szülőföldre történő visszatérését, két népcsoportot, a krími tatárokat és a németeket azonban nem repatriált. Vagyis a krími tatároktól továbbra is megtagadta a hazatérés jogát arra hivatkozva, hogy fent említett etnikumokkal szemben a Krím-félsziget sok más népnek is otthont adott, és nem kifejezet-

ten a krími tatárok autonóm köztársasága volt.²⁹ A mindezidáig reménykedő népcsoport körében óriási csalódottságot okozott a rendelet, és növekvő ellenállást váltott ki a Kremmel szemben. A kiábrándultság érzése volt az alapja a Visszatérés a Szülőföldre Mozgalom³⁰ kialakulásának és tömegessé válásának, mely a krími tatárok teljes rehabilitációját tűzte zászlajára. Érdeemes megjegyezni, hogy a Mozgalom amellett, hogy sikeresen aktivizálta a krími tatár közösségeket politikai céljaik elérése érdekében, óriási szolgálatot tett a nemzeti identitás megőrzésében.³¹

Az 1957 és 1989 között működő visszatérési mozgalom jelentette az egyik leghosszabb ideig elhúzódó szakadár problémát a szovjet vezetés számára. Számos krími tatár aktivistát és szakadár vezetőt tartóztattak le és száműztek a Gulágra. A krími tatár közösségeknek legnagyobb számban otthont adó Üzbegisztán vezetése kezdett attól tartani, hogy a mozgalom dominóhatással járhat az üzbég lakosság tekintetében. A visszatérési mozgalmaknak – nyomást gyakorolva a krími tatárok nemzeti létének tagadásáért felelős szovjet kormányzatra – végül sikerült részleges kompenzációt kiharcolniuk. Egy 1967-ben, a szovjet kormány által kiadott rendelet visszavonta a krími tatárokat érintő 1944-ben született vádakat, és rehabilitálta őket, mint nemzetiséget. A rehabilitációnak azonban nem volt gyakorlati jelentősége, mivel a szülőföldjükre továbbra sem térhettek vissza, nemzetiségi és kulturális jogukat nem ismerték el.³² E rendeletben a krími tatárokat az egykor a Krímben élő tatároknak nevezték, és ekkortól hivatalosan a Volga menti tatárok egy kisebb népcsoportjának tekintették őket. Ezzel ismét megpróbálkoztak beolvadásukkal, és egyben értésükre adták, hogy továbbra sem ismerik el a Krím-félszigetet szülőföldjüként. Ebben az időszakban is tovább folyt a visszatérési mozgalmak vezetőinek üldözése, ekkor került sor a „Taskenti Tízek” tagjainak elítélésére is.

A krími tatárok talán legismertebb és hősként tisztelt képviselője Musztafa Dzsemilev. A közép-ázsiaiak körében Dzsemilev Nelson Mandeláéhoz mérhető elismertséget és tiszteletet vívott ki a krími tatár közösség visszatéréséért és a nemzeti identitás megőrzéséért vívott önfeláldozó harca során. Gyakran emlegették úgy, mint „Mózes, aki visszavezette népét az ígéret földjére”. A száműzött krími tatárok második generációjának képviselője összesen 16 évet töltött börtönben és munkatáborokban (1966-ban és 1973-ban is elítélték). A fogságból végleg 1988-ban szabadult, egy olyan időszakban, amikor a gorbacsovi intézkedések következtében enyhébb szovjet légkörben a krími tatárok egyre nyíltabban szerveződtek.³³ Az 1989-ben megalakult Krími Tatárok Nemzeti Mozgalmának Szervezete Dzsemilevet választotta elnökévé, aki nem sokkal ezt követően áttelepült a Krím-félszigetre. Az 1991-ben, Szimferopolban megtartott kuraltaj (nemzeti kongresszus) Dzsemilevet kinevezte a 33 tagú, a krími tatárok képviselői szerveként létrehozott Medzsilisz (*Mejlis*) vezetőjévé.

A kuraltaj illegálisnak nyilvánította a Krím-félsziget Ukrajnán belüli területi autonómiáját azzal, hogy az csupán egy közigazgatási egység és nem a tatár államiság kerete.³⁴ Ezt követően a Medzslisz hamarosan a Krím egész területén megkezdte saját nemzeti önkormányzatának kiépítését, ideértve a vidéki, falusi és városi medzsliszeket is. A félsziget határain kívül lévő ideiglenes településeken a krími tatár közösségek visszatérését segítő bizottságokat hozott létre.³⁵ A Krími Parlamentben alulreprezentált krími tatárok (7 képviselő a 100 fős parlamentben) saját politikai érdekvédelmi működését állami szinten ugyan nem ismerték el (vagyis tevékenységét nem hivatalosan folytatja), mégis mind regionális, mind állami szinten ténylegesen részt vesz a krími tatárok jogainak biztosításáért vívott harcban.³⁶ Ehhez nagyban hozzájárult az, hogy Dzsemilev egyértelműen elutasította az oroszbarát erők szecesszionista törekvéseit és nyilvánította hűségét Ukrajnához.³⁷

A '90-es években a rendszerváltás adta új helyzetet kihasználva, kezdeti ukrán támogatást élvezve, a krími tatárok tömegesen kezdtek visszatelepülni szülőföldjükre. A visszatérési mozgalomnak lendületet adott az, hogy a széteső Szovjetunió területén számos nemzeti mozgalom radikalizálódni kezdett. A krími tatárok fenyegetésként élték meg a Fergana-völgyben történt 1989-es eseményeket. Ott az atrocitások valódi célpontja ugyan a másik odatelepített etnikum tagjai, a meszheti törökök voltak, azonban az eseményekből az üzbégek növekvő idegenellenességére lehetett következtetni.³⁸

A krími tatárok szülőföldjükre történt visszatelepülésével a félsziget így már nem volt többé az a szláv paradicsom, ami azelőtt 45 éven keresztül. A Krím ugyanis a rendszerváltást megelőző időkben a moszkvai elit egyik kedvenc üdülőhelye, valamint a szovjet hadiflotta és a politikai elit nyugdíjba vonult tagjainak kedvelt letelepedési célpontja volt kedvező fekvése és kivételes klímája miatt. E csoport és a második világháborút követő szovjet betelepítési hullámok utolsó fázisában érkezettek különösen ellenségesek (voltak) a krími tatárokkal szemben.³⁹ Ezt a szembenállást használta ki az ukrán központi vezetés, amely a krími tatárok támogatásától a szeparatista orosz törekvések ellensúlyozását remélte.⁴⁰ Nem számolt azonban azzal, hogy a népcsoport tömeges visszatérése komoly szociális feszültségekhez, végső soron pedig az ukrán központi kormányzattal szembeni elégedetlenséghez fog vezetni.

A rendszerváltást követően a krími tatárok szervezett visszatérése több szempontból is instabilitási tényezővé vált a helyi orosz lakosság szemében. A Szovjetunió szétesésével a krími nehézipar és turizmus összeomlása a már eleve ott élő lakosságot is súlyosan érintette, és jelentős munkanélküliséghez vezetett. A krími tatárok tehát egy olyan időben jelentek meg nagy számban a krími munkaerőpiacon, amikor egyébként is feszült volt a helyzet. Szintén ellenérzést váltott ki az, hogy visszatelepülésük rendkívül szervezett keretek között zajlott. Ennek része volt a használaton kívüli állami vagy egyéb földek illegális elfoglalásához nyújtott segítség, és táborok kialakítása a földfogalók

számára. Mindez azt az érzést keltette a többségében oroszbarát krími lakosság körében, hogy az addig távolinak tűnő posztszovjet azeri, örmény, grúz, tádzsik és üzbégi etnikai problémák a Krím-félszigeten is megvetették a lábukat. Az orosz lakosság hajlamos volt a muszlim közösségek bármely kollektív cselekvését az iszlám fundamentalizmus elterjedésének és részének tekinteni. Ugyanakkor szakértők egyetértenek abban, hogy a krími tatárok visszatelepülési mozgalmát nem a dzsihádból motiválta, mint ahogy azt az orosz lakosság emlegette. Igaz ugyan, hogy Sztálin a krími tatárokat javarészt olyan területekre deportálta, amelyek a Krímmel összehasonlítva sokkal inkább ki voltak téve az iszlám hatásnak, azonban ez kevésbé hatott a száműzött krími tatárok iszlamizációjára. A tömeges visszatérés kiindulópontja inkább egy erősen világi jellegű, egyedi, területhez kötődő közösségi identitáson alapuló nacionalista mozgalom volt. A diaszpóra az elveszett szülőföld eszméjére épülő identitásának és nem az iszlám fundamentalista hagyományoknak köszönhetően azt, hogy a közel 50 éven keresztül tartó száműzetés alatt is képes volt megőrizni közösségtudatát.⁴¹

Az oroszbarát körök az iszlám fenyegetéssel párhuzamosan arra is figyelmeztettek, hogy Törökország a krími tatárok támogatásán (sőt törökországi iskolai és katonai kiképzésén), a visszatért tatárok számára mecsetek építésén keresztül igyekszik megvetni a lábát a Krímben, és ezzel a geopolitikai viszonyok átrendezésére törekszik. A nyugati (és török) elemzők szerint a krími közvélemény az orosz propaganda hatására túlértékeli a krími tatárok és Törökország közötti kapcsolatokat, illetve tágabban az iszlám hatást.⁴² Kirimli szerint a török hatóságok csupán szimbolikus, morális és humanitárius támogatást ajánlottak fel a krími tatárok számára, és tartózkodtak attól, hogy beleavatkozzanak a nemzeti autonómia megszerzésére irányuló folyamatokba. A török hatóságok egyedüli hivatalos lépése az volt, hogy házak építését helyezték kilátásba a krími tatárok számára.⁴³ E források szerint a Törökországban élő jelentős krími tatár diaszpóra a török kormánynál viszont egyértelműen – és érthető okokból – aktívabb. Annak ellenére, hogy az orosz források a török fenyegetést esetenként „felnagyítják”, az orosz félelem a török krími térnyerési szándéktól nem volt alaptalan. 1992 és 1997 között ugyanis Törökország egyértelműen kiállt Ukrajna területi integritása mellett és a krími orosz térnyerési szándékok ellen. Ebben az időszakban a legnagyobb orosz felháborodást az váltotta ki, hogy Szulejmán Demirel akkori török elnök 1994-es kijevi látogatásán a fekete-tengeri orosz veszedelemről beszélt és felvetette a török eredetű száműzött népek Krímben történő letelepedésének lehetőségét, ezzel átalakítva a félsziget etnikai viszonyait, vagyis el-lensúlyozva az orosz fenyegetést.⁴⁴

A fenti elképzelés nyilvánvalóan nem valósult meg, de a Krím-félszigettel kapcsolatos orosz–török ellentét időről időre napirendre kerül. A „török veszedelemről” való orosz félelmek napjainkban amiatt tűnhetnek alaptalan-

nak, hogy a krími tatárok visszatelepülési üteme stagnálni látszik, és a szociális-gazdasági helyzet, illetve a bürokratikus akadályok (például lakhatási engedély) miatt tömeges visszatérésük a közeljövőben már nem várható.⁴⁵ Az utóbbi időben mégis újra egyre nagyobb aggodalmat kelt a muszlim tatár és az orosz etnikum közötti növekvő feszültség. A szülőföldjükre visszatelepült tatárok gyakran hangoztatják, hogy gazdasági és társadalmi diszkrimináció éri őket, és továbbra is felróják a helyi hatóságoknak az illegális földfoglalások során tanúsított erőszakos és jogtalan hatósági fellépést. A központi kormányzat képtelensége, hogy megfelelő módon reagáljon a tatár kisebbség gazdasági és szociális problémáira, tovább növelte a már amúgy is feszült viszonyt a tatárok és a kormányzat, valamint a tatárok és az orosz lakosság között.

A krími önkényes földterület-foglalások azzal a veszéllyel járhatnak, hogy konfliktusos jelleget öltenek, kontrolálhatatlanokká válnak, ami általánosan destabilizálja a krími politikai helyzetet. A földfoglalásokat nem csupán az elkeseredettség, a kilátástalanság érzése motiválja, hanem sok esetben a föld, mint jelentős üzleti értékkel bíró vagyoneszköz birtoklásának szándéka. A krími tatárok ugyanis leginkább azokra a területekre kívánnak visszatérni és földet szerezni, ahol korábban éltek (déli part, Szimferopol környéke). E részek azonban a Krím legértékesebb földterületei. Ezek értékének várható emelkedése fényében a tatárok az utóbbi időben ismét növelték földfoglalási tevékenységüket. Sok tatár a megkapott földeken már túladdott és most a családi helyzetre hivatkozva ismét igényt formál az állami támogatásra, a földkiutalásra. Szakértői becslések szerint az önkényes földfoglalások tekintetében a földigénylések mintegy 13%-a tekinthető megalapozottnak. A jogtalan földfoglalások kivédésére az ukrán kormány 2006 decemberében úgy módosította a büntető törvénykönyvet, hogy a jogtalan területfoglalás akár hat évig terjedő börtönbüntetéssel is sújtható. Erre válaszként a krími tatárok kilátásba helyezték, hogy nem csupán a letelepedéshez szükséges területet, hanem a deportálást megelőző tulajdonaik teljes restitúcióját fogják követelni (a hivatalos igény eddig a társadalmi igazságosság követelésén alapult).⁴⁶

E vádakkal ellentétben a Medzslisz azt állítja, hogy a kormány megtagadja azt a tatároktól, hogy szülőföldjükön telepedjenek le, és visszaszerezzék a kultúrájuk szempontjából szimbolikus jelentőséggel bíró területeket (köztük a déli part egyes részeit). Ezzel egy időben viszont ukrán és orosz oligarchák óriási érdekeltségekre tesznek szert e területeken. A földkérdés körüli helyzet, a tényleges földigénylések és a birtokba adható földek nagyságát tükröző valós kép tisztázásához és a mielőbbi rendteremtéshez az adhat megoldást, ha a krími hatóságok mihamarabb befejezik a földek nyilvántartásba vételét, és egyértelmű, tiszta jogi helyzetet teremtenek a föld adás-vételének kérdésében (Graumann szerint tulajdonjogi szempontból a kb. 800 000-ból csupán 260 000 krími földtulajdon helyzete rendezett).

Az orosz ajkú lakosság „önvédelmi” csoportjainak és az ukrán rendvédelmi szervezeteknek az utóbbi időben a krími tatárokkal szembeni erőszakos fellépéseit⁴⁷ követően a krími tatár medzslisz általános mozgósítási tervet fogadott el. Ugyanakkor a népi gyűlés elnöke, Musztafa Dzsemilev (aki egyúttal az ukrán parlamentnek is tagja) elutasította azt, és vétót emelt ellene azzal, hogy mindenféle erőszak ellentétes az általuk hirdetett erőszakmentesség elvével. Dzsemilev arra is figyelmeztetett, hogy a Krímben olyan radikális iszlám körök is vannak, amelyek a harc jóval keményebb formáinak a hívei. E nézetek befolyása jelenleg nem tekinthető számottevőnek, veszélyt jelenthet ugyanakkor a medzslisz szerepének és tekintélyének esetleges gyengülése. Dzsemilev szerint az erőszak semmi jóra nem vezet, de egy, a tatárokkal szembeni fegyveres konfliktus a csecsenföldihez hasonló helyzet megismétlődését vonhatja maga után.

Látható tehát, hogy az etnikumközi konfliktus mellett a krími tatár közösség megosztottsága is a destabilizáció irányába hathat. A valaha Mózesként tisztelt Dzsemilevet számos vád érte mind a helyi és a központi hatóságok, mind a krími tatár lakosok részéről. A közösség tisztségviselőinek egy része a vezető viselkedését zsarnokinak nevezve azt állította, hogy visszaélt a közösség pénzügyi szervezete, az Imdat Bank forrásaival. Emellett sokan az ő felelőségének tartják azt, hogy az illegális földfoglalók helyzete továbbra sem megoldott, az így létrejött táborok jó részében továbbra sincs vezetékes víz és elektromos áram, és sokan a mai napig nem szerezték meg az ukrán állampolgárságot.⁴⁸

A krími tatárok társadalmi szervezetei 2007 novemberében levélben fordultak az EBESZ emberi jogi főbiztosához a krími tatárokkal szembeni atrocitások megszorodása és az ukrán diszkriminációs politika miatt, kérve a szervezetet, hogy a nemzeti kisebbséget alkotó krími tatárok kollektív jogainak szavatolása és az egyéni szabadságjogok védelme érdekében kövesse fokozott figyelemmel a Krímben zajló eseményeket⁴⁹ (emlékeztetőül: az EBESZ a '90-es években egyszer már hathatósan hozzájárult a krími etnikai feszültségek megoldásához).

Kezdetben az ukrán kormányzat a tatár kisebbség ügyét még arra használta fel, hogy ellensúlyozza az orosz etnikum súlyát, ezért bátorította/elősegítette visszatérésüket a területre. A deportált krími tatárok visszatelepülése és a népcsoport magas születési rátája azonban számottevően megváltoztatta a félsziget lakosságának etnikai összetételét, politikai befolyásuk jelentőssé vált. A szervezett betelepítések következtében pedig gyakorlatilag „muszlim enklávék” jöttek létre. Az utóbbi időben azonban jelentősen csökkent az ukrán hatóságok tatárok feletti ellenőrzési képessége, és a szélsőséges iszlám eszmék térnyerése újabb konfliktusforrássá válhat a Krímben.⁵⁰ Állítások szerint a radikális nézeteket valló csoportok a hagyományos tatár egyháztól, a muftiátustól függetlenül fejtik ki tevékenységüket.⁵¹ E szerveze-

tek szoros kapcsolatban állnak a külföldi iszlám szervezetekkel, fegyveres harcot hirdetnek a krími tatár nemzeti autonómia megvalósítása és az önvédelem érdekében, mivel szerintük a párbeszéd nem vezetett eredményre. Az ezekben élő krími tatárok kormányzattal szembeni csalódottsága táptalajt jelenthet a radikális nézetek térnyeréséhez. A 2004–2005-ös események idején a narancsos erőket támogató népcsoport erős kiábrándulást érzett, mivel az általa támogatott politikai csoport gyakorlatilag semmit nem tett a földhelyzet rendezése, a nyelvi jogok biztosítása és általában a visszatért krími tatárok jogainak és szociális-gazdasági helyzetének rendezése érdekében.⁵² E kérdések rendezetlensége nagyban fakad abból, hogy az ukrán központi hatóságok jogilag a mai napig nem ismerték el a krími tatárokat őslakos népcsoportként.⁵³ A krími tatárok ezért folyamatosan harcolnak azért, hogy törvény mondja ki történelmi jogaikat és kárpótlásra való jogosultságukat. A narancsos erők tértelensége és a krími tatárok emiatt érzett kiábrándultsága azonban nem volt elég ahhoz, hogy a népcsoport az oroszbarát(abb)nak tartott Janukovicsot támogassa a 2010. év eleji ukrán elnökválasztások során (szemben Julija Timosenkoval). Ez a fajta magatartás jól mutatja, hogy a krími tatárok mai napig tartó legnagyobb félelme Oroszország krími szerepének erősödése, az oroszbarát erők újbóli felélénkülése, radikalizálódása.⁵⁴

A központi ukrán vezetést óriási kihívás elé fogja állítani az, ha beigazoldódik, hogy a szélsőséges nézetek (például a vahabizmus) valóban megvetették a lábukat a félszigeten. Ez esetben ugyanis a radikális krími tatár szervezetek hálózata jelentősen megnövelheti a biztonságpolitikai kockázatokat a régióban. Egyelőre azonban úgy tűnik, hogy a szélsőséges iszlám térnyeréséről szóló híresztelések alaptalanok. A krími tatárok hivatalos vezetése több ízben is cáfolta, hogy a külföldi iszlám szervezetek próbálnának beavatkozni a krími tatárok ügyeibe.⁵⁵ Több szerző szerint az iszlám hatást mind a krími lakosság, mind a félsziget (oroszbarát) vezetése túldimenzionálja (Sasse szerint a vahabizmus gyakorlatilag nincs jelen a Krímben). Ennek ellenére egyértelműen kimondható, hogy a Krím etnikai viszonyai és azon belül a krími tatárok kérdése komoly figyelmet és megnyugtató rendezést igénylő kérdést jelentenek a mindenkori ukrán vezetés számára.

A soknemzetiségű Krím helyzetének értékelése

A Szovjetunió összeomlását követően Oroszország egy korábbi adminisztratív döntés értelmében elveszítette a történelmileg szimbolikusan számító és hozzá történelmileg, kulturálisan és nyelvi szempontból is ezer szállal kötődő Krím-félszigetet. Oroszország számára a félsziget elvesztése e jobbára pszichológiaiának számító összefüggések mellett geostratégiai szempontból is nagy csapást jelentett.

Ukrajna függetlenné válását követően a félsziget komoly akadályja volt az állam- és nemzetépítés folyamatának, és ez jelentette a legsúlyosabb központ-periféria kihívást. A rendszerváltást követően a nemzetközi közösség aggodalommal tekintett a régió kapcsán kiéleződő ukrán-orosz vitára és a radikalizálódó orosz szeparatista mozgalmakra. A helyzet annyira súlyos volt, hogy a krími kérdést többször párhuzamba állították Kasmír vagy a volt Jugoszlávia esetével. Ugyanakkor az ukrán központi vezetésnek sikerült megelőznie egy nyílt konfliktus kialakulását és megvalósítania a Krím-félsziget integrálását az ukrán államiság keretei közé. Mindez nagy részben a nem túl széleskörű, de óriási szimbolikus jelentőséggel bíró autonómia megadásának volt köszönhető. Így ukrán területen nem alakult ki befagyott konfliktus, szemben több más FÁK-térségbeli állammal (például Grúziában Abházia és Dél-Oszétia, Moldovában a Dnyeszter-mellék vagy Azerbajdzsán és Örményország között Hegyi-Karabah kérdése). A konfliktus megelőzéséhez nagyban hozzájárult, hogy a félszigeten élő orosz és ukrán lakosság között nem figyelhető meg törésvonal, az inkább a helyi orosz vezetés és a helyi nacionalista mozgalmak, valamint a központi ukrán vezetés, és annak ukránosítási törekvései kapcsán jelent(ett) kihívást.

A konfliktus megelőzésének azonban komoly ára volt. A politikai helyzet konszolidációja elvonta a figyelmet a félsziget súlyos gazdasági helyzete rendezésének szükségességétől. A Krím esetében különösen nagy gondot jelentett, hogy a félsziget a Szovjetunió szétesését követően egy jellemzően torz szovjet gazdasági struktúrát örökölt. A régió egyik kiemelt célpontja volt ugyanis a szovjet perifériák benépesítését is célul kitűző erőteljes nehéziparosítási programnak, így stratégiai fekvése okán komoly hadiipari létesítményeknek és katonai bázisoknak adott helyet.

Az ipar és a félsziget másik fontos bevételi forrását jelentő turizmus összeomlása óriási munkanélküliséget és a lakosság elszegényedését vonta maga után. A gazdasági és társadalmi válságot súlyosbította a második világháború során deportált 250 000 krími tatár – a Szovjetunió felbomlását követő – visszatérése a Krímbe. A népcsoport helyzetének és jogainak rendezetlensége, az általuk végrehajtott illegális földfoglalás mind a helyi kormányzat, mind a helyi lakosság részéről komoly ellenérzést váltottak ki, és növelték a régióban megfigyelhető egyébként is súlyos szociális feszültségeket.

Az ukrán vezetés számos destabilizáló tényező ellenére mindezt megőrizte a *status quo*t a Krím-félszigeten. Felhasználta a krími tatárok törekvéseit a nacionalista orosz szélsőségesek tevékenységének ellensúlyozására, és tartózkodott attól, hogy reagáljon az ukrán nacionalisták azon követelésére, mely a krími autonómia visszavonását sürgette. A krími politikai elit bevonása a parlamenti képvisellel rendelkező pártok vezetésébe, a konszolidáció irányába hatott. A Krím ukrán integrációjához az is hozzájárult, hogy a helyi orosz nacionalista mozgalmak nem tudtak egyértelmű perspektívát és

célokat megfogalmazni. Sikertelenségükre több nemzetközi hatás is befolyással volt. Ezek között fontos szerepet játszott az, hogy az orosz külpolitikában – a szevasztopoli hadiflotta kivételével – a terület nem vált kiemelt kérdéssé, mert az orosz vezetés figyelme inkább az orosz–csecsen háborúra irányult. Oroszország illetén hozzáállása és a nemzetközi közösség (EBESZ, UNDP) aktív jelenlétével párhuzamosan szintén a konszolidáció irányába hatottak.

Oroszország szempontjából azonban a térség geopolitikai jelentősége megmaradt. Ez nem meglepő, hiszen a Fekete-tenger köti össze Európát Ázsiával, és teszi lehetővé a Földközi-tengerre történő kijutást Oroszország számára. A Kaukázuson keresztül biztosítja a kapcsolatot a Kaszpi-tenger energiahordozókban gazdag régiója és Európa között. Fontos kereskedelmi és energiaszállítási útvonalak mentén helyezkedik el, melyek geopolitikai jelentősége mind a már meglévő, mind a tervezett csővezetékek tekintetében számottevő. A térségben található szénhidrogénmezők segíthetik Ukrajna (különösen a Krím-félsziget) Oroszország által nem kívánt energiaforrás-diverzifikációját. A fenti tényezőkre tekintettel Oroszország Ukrajnát mind a mai napig a „közel-külföld” részének tekinti, ahol a NATO és a nyugati hatalmak térnyerése nem kívánatos. Emiatt Ukrajna NATO-hoz történő integrációjának akadályozására több eszközt is bevet. Ezek közül kiemelendők a szevasztopoli hadiflotta ügye, a félsziget etnikai konfliktusainak esetleges szítása, a térségbeli orosz–ukrán tengeri viták fenntartása, az ukrán gázfüggettség kihasználása és a hadiipari együttműködés szintjének csökkentése.

A félsziget iránti nemzetközi érdeklődést⁵⁶ fokozta a 2008. augusztusi grúz–orosz konfliktus, melynek kapcsán felmerült, hogy a Krím-félsziget lehet az oroszok „közel-külföldi” befolyását megvédő lépések következő színhelye. Itt azonban érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy míg Abházia és Dél-Oszétia szárazföldi területen is közvetlenül határos Oroszországgal, addig a Krím-félszigetet tengerek választják el tőle. Szintén fontos tényező az is, hogy míg Abházia 250 000, Dél-Oszétia pedig 80 000 lakost számlál, addig a Krím-félsziget lakosainak száma kétfélmillió fő. A nagyságrendekben meglévő különbséghez hozzájön, hogy a többnemzetiségű félszigeten a már meglévő etnikai feszültségek és a nemzetközi közösség szerepvállalásának fokozódása komolyan megkérdőjelezi a Krím alkalmasságát egy egységes Ukrajnával szemben történő fellépésre. Véleményem szerint ez kevésbé valószínű.

A krími helyzet jelenleg viszonylag stabilnak értékelhető, melyhez nagyban hozzájárul, hogy egy pragmatikusabb Oroszország-politikát előrevetítő elnök került hatalomra 2010 elején. Egyelőre tehát lekerült a napirendről számos, az elmúlt időszakban komoly orosz–ukrán ellentétet szító kérdés: a jelenlegi központi ukrán vezetés nem törekszik az ukrán nyelv elsődlegességének megteremtésére az oroszok lakta területeken (így a Krím-félszigeten), és a most hirdetett blokkon kívüli státusszal a NATO-csatlakozási törekvések is

megszűntek. A geopolitikai feltételrendszer tehát a Krím-félsziget stabilitásának irányába hat, azonban kérdéses, hogy a mindenkori ukrán vezetés hogyan kezeli a továbbra is erőteljes orosz befolyást a Krímben, és miként rendezi az orosz–ukrán kapcsolatok krími vonatkozású fennmaradt vitás kérdéseit (L. a Kercsi-szorossal kapcsolatos területi vitát).

A regionális jelentőséggel bíró tényezők (gazdasági konszolidáció, a helyi és a központi elit ellentétei) azonban továbbra is eredményezhetik az orosz és a krími tatár etnikum radikalizálódását, és táptalajt adhatnak a függetlenségi törekvések számára. Amennyiben a központi ukrán kormányzat nem fordít kellő figyelmet (a központi intézkedések mellett) a Krím gazdasági helyzetének és földtulajdon-viszonyainak rendezésére, a korrupció felszámolására, az tovább szíthatja az etnikumközi feszültségeket, különösen a krími tatárok tekintetében.

A Krím stabilitásának növeléséhez az egyik legkézenfekvőbb megoldás a félszigetben rejlő gazdasági potenciál kihasználása. A kiváló turisztikai és egyéb befektetési lehetőségeket nyújtó félsziget elsődleges érdeke, hogy vonzó hellyé váljon a külföldi beruházók számára. A gazdasági fejlődés komolyan hozzájárulna a félsziget stabilitásának megtartásához, és az etnikumközi feszültségek rendezéséhez. A megvalósítás útjába azonban komoly akadályt gördített – a központi kormányzat tétlensége mellett – az ukrán gazdaságot különösen erőteljesen sújtó gazdasági és pénzügyi válság. A félsziget Nyugathoz történő közeledését segítheti elő az Európai Unió fokozódó krími jelenléte, mely a NATO-val (és az USA-val) ellentétben sem a helyi orosz vezetés, sem a krími lakosság ellenérzését nem váltja ki, sőt valamennyi itt élő népcsoport részéről támogatást élvez.

Jegyzetek

- ¹ Orosz részről jelentős geopolitikai sikerként könyvelik el a Dmitrij Medvegyev orosz és Viktor Janukovics ukrán elnök által 2010. április 21-én Harkovban aláírt (az orosz sajtó által „Gázt a Fekete-tengeri Flottáért” névvel illetett) megállapodást. E szerint az orosz Fekete-tengeri Flotta a jelenleg hatályos megállapodásban rögzített eredeti, 2017-es dátumhoz képest 25 évvel tovább (vagyis 2042-ig) maradhat Szevasztopolban. Ennek ellentétéleként Oroszország a jelenleginél 30%-kal olcsóbban szállítja a földgázt Ukrajnának. Az esemény orosz szempontú elemzését L. Vlagyimir Szolovjev: *Operacija „Priszpesnyik”, Kommersant* 2010. <<http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1358141>> (letöltve 2010. 05. 01.)
- ² Konztyitucija Ukraini. Prinyata na pjatoj szesszii Verhovnoj Radi Ukraini 28 Ijunya 1996 goda <http://advoc.kiev.ua/Zone10_1.html> (letöltve: 2010. 04. 10.)
- ³ Zakon Ukraini „O nacionalnih menyessztvah v Ukraini” <<http://pravovedam.net/str.php?zag=850813792&podzag=473445490&n=1&p=1594704419>> (letöltve 2010. 04. 10.)

- ⁴ Ukrajna Állami Statisztikai Bizottságának hivatalos honlapja <<http://www.ukr-stat.gov.ua/>> (letöltve 2010. 04. 10.)
- ⁵ All-Ukrainian Population Cenzus 2001. The age structure of the population. About number and composition population of Autonomous Republic of Crimea by data All-Ukrainian census of the population 2001. <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/results/general/age/Crimea/>> (letöltve 2010. 04. 10.)
- ⁶ *Uo.*
- ⁷ A krími zsidóságról L. Solomonik, Ella Isakaakovna: *Jevreji Kríma, ocserki isztorii* (Moszti, Szimferepol, 1997)
- ⁸ Pirie, Paul: National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine, *Europe-Asia Studies* 1996/48. évf. 7. sz., 1079–1104., 1089. pp.
- ⁹ Sedochenko, Alevtina: *Geo-Politics of Ethno-Territorial Conflicts: „The Crimean Imbroglío”. Thesis* (Budapest CEU, Budapest College, 1998) 13. p.
- ¹⁰ Pirie: *i.m.*, 1083. p.
- ¹¹ Dawson, Jane I.: Ethnicity, Ideology and Geopolitics in Crimea, *Communist and Post-Communist Studies* 1997/4, 439. p.
- ¹² Sasse, Gwendolyn: Conflict-Prevention through Institution-Making, *Development and Transition*, 2007. <http://www.developmentandtransition.net/uploads/issues/Attachments/18/Dev_And_Trans%20eng.pdf> (letöltve 2009. 04. 11.)
- ¹³ Az EBESZ esetében a krími kérdés vonatkozásában kiemelkedő szerepet játszott Max van der Stoep, az EBESZ kisebbségügyi főbiztosa (OSCE HCNM). Erről L. bővebben Sasse, Gwendolyn: *The Crimea Question: Identity, Transition, And Conflict* (Cambridge, MA, Distributed by Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 2007) 237–246. p.
- ¹⁴ A UNDP Krími Integrációs és Fejlesztési Programjáról (CIDP) L. a program hivatalos honlapját: <<http://www.undp.crimea.ua/>> (letöltve 2010. 04. 30.)
- ¹⁵ Sasse: Conflict-Prevention through Institution-Making...
- ¹⁶ *Uo.*
- ¹⁷ Central European Initiative, 2004. Minorities and the Central European Initiative. On the occasion of the 10th Anniversary of the CEI Instrument for the Protection of Minority Rights (1994–2004) <http://www.ceinet.org/download/CEI_Publication_7.4.05.pdf> (letöltve 2009. 03. 28.)
- ¹⁸ Donyeckije vzjali Krim, *Rosbalt*, 2010 <<http://www.rosbalt.ru/2010/03/17/720962.html>> (letöltve 2010. 05. 01.)
- ¹⁹ A krími tatárok történetét L. részletesen Fisher, Alan W.: *The Crimean Tatars* (Stanford, California, Hoover Institution Press, 1978) és Williams, Brian Glyn: *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience And The Forging of a Nation* (Brill, Leiden–Boston, 2001)
- ²⁰ Az utolsó krími kánról L. Isboldin, Boris dr.: *Essays on Tatar History* (New Book Society of India, New Delhi, 1963)
- ²¹ A krími tatárok nemzeti identitásáról L. bővebben Allworth, Edward (szerk.): *Tatars of the Crimea: Their Struggle for Survival. Original Studies from North America, Unofficial and Official Documents from Czarist and Soviet Sources* (Duke University Press, Durham, 1988)

- ²² A krími tatárok nemzeti mozgalmáról és nemzeti identitásáról a 19. század végének és a 20. század elejének cári Oroszországában L. bővebben Kirimli, Hakan: *National Movements and National Identity Among the Crimean Tatars, 1905–1916* (E. J. Brill, Leiden, 1996)
- ²³ A krími tatárok Sztálin által elrendelt deportálásáról L. bővebben Uehling, Greta Lynn: *Beyond Memory: The Crimean Tatars' Deportation and Return* (Palgrave Macmillan, New York, 2004)
- ²⁴ Sasse: *The Crimea Question: Identity, Transition, And Conflict*, 5–6. p.
- ²⁵ Gereben Ágnes: Krími tatárok kései igazságtétele, *Magyar Hírlap* 2007. augusztus 8. <http://www.magyarhirlap.hu/velemenytatarok_kesei_igazsagetele.html> (letöltve 2009. 04. 05.)
- ²⁶ Sasse: *The Crimea Question...* hivatkozik Lutherre [1956] és Kirimalra [1952], 5. p.
- ²⁷ Uehling: *i.m.*, 3. p.
- ²⁸ Allworth (szerk.): *i.m.*, 198. p.
- ²⁹ Zoltán András: A krími tatárkérdés múltja és jelene, *Kisebbségkutatás* 2005/4. sz., 557–559. p. (Zincsenko 2004-es cikke alapján) 559. p.
- ³⁰ A Mozgalom kialakulásáról és általában a krími tatár nemzeti mozgalmak történetéről L. Cemiloglu, Mustafa: A History of the Crimean Tatar National Liberation Movement. In: *Crimea: Dynamics, Challenges and Prospects* (Rowman & Littlefield, London, 1995) 87–107. p.
- ³¹ Williams: *i.m.*, 423. p.
- ³² Fisher: *i.m.*, 178–179. p.
- ³³ Williams: *i.m.*, 427. p.
- ³⁴ Zoltán: *i.m.*, 559. p.
- ³⁵ Cemiloglu: *i.m.*, 105. p.
- ³⁶ Central European Initiative, 2004, *i.m.*
- ³⁷ Sedochenko: *i.m.*, 19. p.
- ³⁸ Williams: *i.m.*, 437–439. p.
- ³⁹ Sedochenko: *i.m.*, 9. p.
- ⁴⁰ Shevchenko, Olexandr: *The Historical Myths in the Political Struggle over the Crimea, 1989–1995*. (CEU – Budapest College, Budapest, 1998) 69–72. p.
- ⁴¹ Williams: *i.m.*, 411–412. p.
- ⁴² Sasse: *The Crimea Question...* hivatkozik Ozhiganovra [1997] 247. p.
- ⁴³ Kirimli, Hakan: *Turko-Ukrainian Relations and the Crimean Tatars*, International Committee for Crimea, 2005 <<http://www.iccrimea.org/scholarly/tuarel-hakan.html>> (letöltve 2010. 04. 30.)
- ⁴⁴ Druzselovszkij, Szergej Boriszovics: Turcija: Privicska upravljaty, *Rosszija v Globalnoj Polityiki*, 2005. <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/17/4982.html>> (letöltve 2010. 04. 30.)
- ⁴⁵ Sedochenko: *i.m.*, 10–11. p.
- ⁴⁶ Graumann, Sascha: Crimea: From Conflict Prevention to Development, *Development and Transition* 2007, 5. p. <http://www.developmentandtransition.net/uploads/issuesAttachments/18/Dev_And_Trans%20eng.pdf> (letöltve 2010. 04. 30.)

- ⁴⁷ 2006 augusztusában a bahcsiszeráji piacon történt incidens, vagy az ukrán hatóságok földfoglalások kapcsán tanúsított magatartása.
- ⁴⁸ Williams: *i.m.*, 429. p.
- ⁴⁹ Crimean Tatars Appeal to OSCE for Protection, *Ukrayinska Pravda* 2007 <<http://www2.pravda.com.ua/en/news/2007/11/19/9451.htm>> (letöltve 2009. 04. 04.)
- ⁵⁰ Greenberg, Patrick: Crimea: Balancing between crisis and conflict, *New Europe* 2008 <<http://www.neurope.eu/articles/88895.php>> (letöltve 2010. 04. 30.)
- ⁵¹ Bogomolov, Alexander: *Islam, Orthodoxy, and the State in Crimea*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2007 <http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?event_id=279606&fuseaction=events.event_summary> (letöltve 2010. 04. 30.)
- ⁵² Graumann: *i.m.*
- ⁵³ Shapovalova, Natalia - Jarabik, Balazs: *Crimea: Next Flashpoint in the European Neighbourhood?* (FRIDE [Fundación Para Las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior], 2009) <www.fride.org/download/PB14_Crimea-flash_point_ENG_jul09.pdf> (letöltve 2010. 05. 02.)
- ⁵⁴ A krími tatárokban komoly félelmet váltott ki, hogy Viktor Janukovics 2010 elején történt elnökké választását követően a politikai szövetségeseiből megalakult új ukrán kormányban a radikális tatárelenes nézeteiről hírhedtté vált korábbi krími rendőrfőnök, Anatolij Mogiljev lett a belügyminiszter. 2010 márciusában Mustafa Dzsemilev több ízben aggodalmát fejezte ki Mogiljev krími tatárokat érintő kijelentései miatt, aki egyébként belügyminiszterként az illegális tatár földfoglalások kérdésében is hivatott lesz eljárni. L.: Krimszkije tatari „napali” na novovo glavu MVD, *Roszbalt* 2010 <<http://www.rosbalt.ru/2010/03/12/719608.html>> (letöltve 2010. 05. 02.)
- ⁵⁵ Sasse: *The Crimea Question: Identity, Transition, And Conflict*, 247. p.
- ⁵⁶ L.: Shapovalova–Jarabik: *i.m.*